

ZONGULDAK **KENT TARİHİ '05**
BIENALİ
Bildiriler Kitabı

Yrd Doç Dr,
Ahmet ÖGRETEN

2005
kent Tarihi
ZONGULDAK

75. YIL

50. YIL

10. YIL

- ZONGULDAK VALİLİĞİ
- ZONGULDAK BELEDİYE BAŞKANLIĞI
- ZONGULDAK KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
- TÜRKİYE YAŞKÖMÜR KURUMU
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
- ZONGULDAK TİCARET VE SANAYİ ODASI
- GENEL MADEN İŞÇİLERİ SENDİKASI

bienal05@zokev.org

kent kültürü bienalleri dizisi - 1

105 kent tarihi

bildiri sunumları, sergiler,
forumlar ve söyleşiler

11-13 KASIM 2005

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ZONGULDAK

11-13 Kasım 2005
Atatürk Kültür Merkezi
Zonguldak

Bandrol Uygulamasına ilişkin usul ve esaslar hakkındaki yönetmeliğin 5. maddesinin (b) fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.

Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı (ZOKEV)
ISBN 975-93805-5-2

**KENT TARİHİ '05 BİENALİ
BİLDİRİLER KİTABI**

Birinci Basım, Nisan 2006

Yayına Hazırlayanlar
Kürşat Coşgun
Ahmet Öztürk

Kapak Tasarım,
Baskı Öncesi Hazırlık ve Bilgisayar Uygulama
Gökhan Karabacak

Baskı ve Cilt
Ezgi Matbaası
Davutpaşa Caddesi, Kazım Dinçol Sitesi
81/229 Topkapı - İstanbul
Telefon: (0212) 501 93 75

Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı (ZOKEV)

Cumhuriyet Caddesi, Papila İşhanı,
Kat: 2, 67100, Zonguldak

Telefon: (0372) 253 74 59

Web: www.zokev.org.tr
e-mail: zokev@zokev.org.tr

DİZİN

Sunuş.....	5
Dizin.....	6
Kurullar.....	8
1. Oturum	9
Açılış Konuşmaları	
2. Oturum	19
Zonguldak Maden Mühendis Mekteb-i Alisi.....	21
Prof. Dr. Emre DÖLEN	
Zonguldak Kömür Havzasında Madencilik Eğitimi ve Maden Mektebi	33
E. Murat ZAMAN	
Atatürk ve Zonguldak'ta Yükseköğretim	51
Prof. Dr. Bektaş AÇIKGÖZ, Yrd. Doç. Dr. Mustafa YÜCE, Bekir KESKİN	
Cafer Seydahmet Krimer'in Günlüğünde Zonguldak.....	57
Prof. Dr. Ömer ÖZCAN	
3. Oturum	67
Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak "İş Mükellefiyeti"	69
Prof. Dr. Ahmet MAKAL	
2. Dünya Savaşında Zonguldak Kömür Ocaklarında Ücretli İş Mükellefiyeti, Gündelik Yaşam ve İşçi Direnişi	93
Murat METİNSOY	
Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde Zonguldak	113
Yrd. Doç. Dr. Ferruh Niyazi AYOĞLU	
Erken Cumhuriyet Döneminde Zonguldak Kömür Havzasında İşgücü Sorunu, Amele Köyleri Projesi ve Zorla Çalıştırma	135
Nurşen GÜRBOĞA	
4. Oturum	151
1. Dünya Harbi'nde Ereğli Kömür Madenleri'ne Yönelik Rus Saldırıları ve Alman Tedbirleri	153
Yrd. Doç. Dr. İsa TAK	
Kurtuluş Savaşında Alemdar Gemisi Olayı	167
Atılay Durmaz DEMİROĞLU	
Zonguldak ve Ereğli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Bölgede Gelişen Olaylar	179
Doç. Dr. Zekai GÜNER	
Zonguldak ve Çevresinde Kuvay-ı Milliye Hareketi.....	189
Dr. Can CANVER	
Atatürk ve Zonguldak.....	203
Dr. Can CANVER	

5. Oturum	209
İkinci Küreselleşme Sürecinde Zonguldak	211
Kadir Tuncer	
Sanayileşme Sürecinde Zonguldak Kömür Havzasının Nüfus ve Kentleşme Sorunlarının Genel Değerlendirilmesi	227
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KOCA	
Madencilik'in Yöre Sosyo-Kültürel Yaşamındaki Etkileri	239
Metin KÖSE	
Bizim Fener Mahallemiz	251
Dr. Tunç ÇELEBİ	
Zonguldak'ta Oluşturulan Sosyal Güvenlik Sandıklarının Sosyo-Ekonomik Analizi ve Çözüm Önerileri	259
Yrd. Doç. Dr. Mustafa CANBAZ	
6. Oturum	275
Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Metal ve Taşkömürü Madeni İşletmeciliğinde İş Emniyeti Uygulamaları	277
Erol ÇATMA	
Ereğli Kömür Maden Havzasında Kurulan İlk Şirket	297
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖĞRETEN	
Sevr Anlaşması Öncesinde Ereğli Kömürleri Üzerinde Pazarlıklar	309
Alpay KABACALI	
Zonguldak Kazası	317
Yrd. Doç. Dr. Hamdi GENÇ	
Zonguldak Limanı	325
Yrd. Doç. Dr. İsa TAK	
7. Oturum	341
Tarihsel Planda ve Bugün	
Batı Karadeniz'de Ulaşım Sorunu ve Çaycuma	343
Hasan ATAMAN	
19. Yüzyıl Ereğli Sosyo-Ekonomik Kaynaklarında Temettuat Defterleri ve Önemi	351
Sinan YAKAY	
Mübadelenin Safranbolu'daki Rum Mimari Mirasına Etkileri	359
Yrd. Doç. Dr. Aysun ÖZKÖSE	
Devrek Çevresinde Eski Çağ Yerleşmeleri ve Kalıntıları	369
Yrd. Doç. Dr. Güngör KARAUĞUZ	
Devrek Türkocağı ve Zonguldak'ta Türkçülük Hareketi	375
Ömür ÇELİKDÖNMEZ	
An overview of the Zonguldak coal mines during the Ottoman era	383
Donald QUATAERT	
8. Oturum	393
FORUM: "Zonguldak Nereden Nereye?"	
Etkinlik: Ressam Osman Zeki Oral'a Saygı Gecesi	405
Özgeçmişler	411

EREĞLİ KÖMÜR MADENİ HAVZASINDA KURULAN İLK ŞİRKET “EREĞLİ KÖMÜR MADENİ KUMpanyASI”

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖĞRETEN*

GİRİŞ

Türklerde madencilik kültürünün köklü bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Türkler demir işleyicilikleri sayesinde daima yüksek bir harp sanayiine sahip olmuşlardır. Demirden önce bakır, bronz ve altın işleyiciliği vardır. Türklerin anayurdu olarak bilinen Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda Afanasyevo kültür çevresine dahil Minusinsk ve Altay bölgelerindeki buluntu yerlerinde MÖ. 3000'lerden kalma bakırdan yapılmış bıçak, biz ve tellerle küpe ve diğer süs eşyaları ele geçmiştir. İlk Türk merkezlerinden gösterilen Andronova kültür çağında ise bütün orta ve kuzey Asya'da ilk defa altın ortaya çıkmıştır. Bu devirde çok güçlü ve zengin bir sosyal hayatın var olduğu anlaşılan Altayların gerçek bir altın endüstri merkezi olma durumu vardı. Buradaki madencilikğin tesirleri güneyde Tanrı Dağlarına kadar etkisini göstermiştir (MÖ:2000). Türk madencilikğinin Hint-Avrupalı halklar üzerinde etkili olduğu bilim çevrelerince de kabul edilmiştir.¹ Sonraki dönemlerde yine Altay bölgesinde demir, Tanrı Dağlarında, Kaşgar-Kuçâ havalisinde altın, gümüş, bakır, kurşun, kükürt madenleri Hunlar ve Götürkler; Tuna'da Maroş havalisindeki tuzlalar Bulgarlar; Kafkaslarda altın ve gümüş madenleri Hazarlar tarafından işletilmiştir.²

Selçuklular ve Osmanlılar da idareleri altındaki topraklarda çeşitli maden yataklarını işletmişlerdir. Bilhassa altın ve gümüş madenlerinin işletilmesine daha büyük önem verildiği görülmektedir. Altın ve gümüş madenlerinin işletilmesine öncelik verilmesi, bu çağlarda banknot kullanımı söz konusu olmadığından tedavülde bulunan paraların özellikle altın ve gümüşten darb ediliyor olmasındandı.³

I. OSMANLIDA KÖMÜR MADENCİLİĞİ

Osmanlı Devletinde maden kömürü yataklarının işletilmeye başlanması nisbeten daha geç dönemlerdedir. Osmanlıda maden kömürünün ilk defa 1731 yılında Humbaracı Ahmed Paşa tarafından Saraybosna'da bulunmuş olmasına rağmen, bu kömürden istifade edilemediğine dair bilgiler vardır.⁴

Araştırmalar sonucu, Osmanlıda kömür üretiminin Ereğli Havzası'nda bulunan kömürden daha eskiye, XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar dayandığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışının batı sahillerinde bulunan kömür yataklardır. Bugün halen işletilmekte olan bu kömür yataklarının işletme ve idaresi III. Selim Devrine rastlayan H.1208/M.1793 yılında bir kurala bağlanmıştır. Buna göre, bu kömür madeni ve civarında sonradan ortaya çıkacak kömür madenleri ile diğer madenler, kömür madenine ilhak olunup birleştirilerek müstakil bir mukataa oluşturulacaktır. Oluşturulan bu işletmenin üretimine itina gösterilmesi için Başmuhasebeye kayd olunmuş ve İrad-ı cedid Hazinesine de ilmühaberi yazılmıştır. Bu işletmenin mevzuata uygun olarak idaresi, nüfuz sahibi bir şahsın idaresine ihale olunmasında görülmüştür. Bu durumda, herhangi bir değer takdir edilmeksizin üç senelik hasılatıyla hesapları görülmek şartıyla yürürlükte bulunan kural ve malikâne mevzuatı gereği kömür madenlerinin mukataası, 1209 senesi Martı (M.12 Mart 1795) başından itibaren idare ve imal edilmek üzere İrad-ı cedid Defterdarı Mustafa Reşid Efendi'nin takdim ettiği rapor doğrultusunda, malikâne olarak Kaptan Paşa idaresine verilmesi teklif edilmiş ve bu teklif Padişah tarafından onaylanmıştır.⁵ Bu madene değer takdir edilemeyişinin sebebi muhtemelen, yeni keşfedilmiş olmasından dolayı rezervinin ve üretim kapasitesinin henüz tespit edilememiş olmasındadır.

Ereğli madenlerinden daha eski bir diğer kömür işletme girişimine ruhsat verilmesi işi yine III. Selim Devrine aittir (H.1210/M.1795-1796). Eski humbaracıbaşılarından Resmî Mustafa Ağa, Yedikumlar mevkiinde bulunan kömür madenlerinin üç yıllık bir deneme üretiminden sonra, belirlenecek uygun bir bedel karşılığında işletilmek üzere kendisine verilmesini istemiştir. Padişah üretilen kömürün nerelerde ve hangi amaçla kullanılacağını öğrendikten sonra bu girişimi takdirle karşılamış ve hemen ruhsat verilmesini buyurmuş ayrıca Mustafa Ağa ve beraberindeki girişimciye Hasköy Tophanesinde bir de memuriyet vermiştir.⁶ İstanbul Yedikumlar mevkiindeki bu kömürün, 1774 yılında Baron de Tott tarafından bulunduğu, ancak madenin çıkartılması ve naklinde zorluklar olacağı düşüncesi ile işletilmediği rivayet edilmektedir.⁷

Ereğli kömür yataklarından önce varlığı bilinen ve işletilen diğer kömür madenleri Anadolu'nun batı ve güney sahillerinde bulunan kömür yataklardır. Bu madenler Marmaris, İçel ve Alanya Dağları'nda bulunan kömür madenleridir. Bu maden yataklarının işletme imtiyazı, Osmanlı Hükümeti tarafından, Mısır'da gerçekleştirdiği modernizasyon ile meşhur, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın (valiliği 8 Temmuz 1805-) işletmesine ihale edilmiştir. Bu madenler, Ereğli Kömür madenlerinin verimli ocaklarının 1854 yılında patlak veren ve Kırım Savaşı diye meşhur olan savaş sırasında Osmanlı devletinin müttefiki durumundaki İngiliz ve Fransız donanmasının kömür ihtiyacını karşılamak üzere İngiliz idaresine verilmesinden sonra kömür darlığı görüldüğünden, Mehmed Ali Paşa'nın işletme ruhsatı Meclis-i Vâlâ tarafından iptal edilerek, Ereğ-

li Kömür Madenlerini işleten Kumpanyaya verilmesi kararlaştırılmıştır (9 Ş. 1271/M. 25 Haziran 1855).⁸

II. EREĞLİ KÖMÜR MADENLERİNİN BULUNUŞU VE İŞLETİLMESİ

II-1. Kömürün Bulunuşu

Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda kömürün bulunuşu ile ilgili, muhtelif rivayetler yapılmıştır. Pek çok versiyonu bulunan bu rivayetler bir yana, Maden Havzası hakkında Hazine-i hassa müteahhitlerinden biri tarafından yapılan genel değerlendirme raporunda (12 Kânunisânî 1319/M.26 Şubat 1904), kömürün bulunuşunun II. Mahmud devrinde, işletilmeye başlamasının ise Abdülmecid devrinde olduğu "...Cennetmekân Sultan Mahmud Han Adlî zamanı saltanatlarında keşf edilip, vâlid-i mâcid hazret-i cihanbânî firdevs-i âşiyân Abdülmecid Han Gazi hazretlerinin evân-ı hilâfetlerinde cevher ihrâcâtına başlanılan..." cümlesiyle ifade edilmektedir. Ancak kesin bir tarih verilmemektedir.⁹ 1334 tarihli Müstakil Bolu Livası Salnâmesi kaynak gösterilerek verilen, "Ereğli civarında kömür madeni cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı sâni hazretlerinin evâhir-i saltanatında ilk defa olarak Tiran Karyesi havalisinde keşf edilmiştir" bilgisi ile 21 Zilhicce 1256 (14 Şubat 1841) tarih ve 21 numaralı Ceride-i Havadis gazetesinde yer alan "Ereğli'de çıkan taşkömürü madeni" ifadesi de kömürün II. Mahmud devrinde bulunduğunu teyit etmektedir.¹⁰

II-2. Ereğli Madenlerinin İşletime Açıldığı Dönemde Karşılaşılan Sorunlar

Osmanlı idaresinin Ereğli Kömür Madenlerini faaliyete geçirmekte gevşek ve ihmalkâr davrandığı, hatta unuttuğu iddia edilerek ağır eleştiriler yapıldığına rastlanmaktadır.¹¹ Tespitler bu tür ağır eleştirilere mahal bir ihmâl olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Osmanlı idaresi tarafından yüzyıllarca işletilmiş pek çok yer altı zenginlik kaynağı vardır ki, günümüzde yeri bile bilinmemektedir. Günümüzde dünyanın en gözde enerji kaynaklarından olan ve ülkemizde bol miktarda bulunan, uranyum ve bor madenleri, hatta petrol zenginliklerinden yararlanamayışımızın sebepleri ne ise, Osmanlı idaresinin Ereğli Maden Havzası'ndaki kömür madenlerini işletmekteki gecikme sebebi de odur.

Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devletinin pek çok iç ve dış problemle yüz yüze olduğu görülmektedir. III. Selim'in başlattığı devleti yeniden yapılandırma girişiminin kanlı bir askeri ihtilalle sonuçsuz bırakılmasından sonra iktidara gelen II. Mahmud'un yeni bir yapılanma süreci başlatması, bu sürece karşı yer yer görülen iç tepkiler, yeni yapılanma sürecinin bir boyutunu oluşturan askeri yapılanma ve Yeniçeri Ordusunun kaldırılması, bu ordunun kalkmasını fırsat gören Fransanın Cezair Eyaletimize saldırması ile başlayan ve 40 yıl kadar süren savaş, Rusya'nın da dahil olduğu büyük Avrupa devletlerinin teşvikiyle patlak veren Yunan ayaklanması, Yunan ayaklanması bahane edilerek İngiltere ve Fransanın bir yandan, Rusyanın diğer yandan Osmanlıya savaş ilanı; yine bu devletlerin teşviki ile Sırp ve Karadağlıların isyan bayrağı açmaları, Yunan isyanı kaynaklı anlaşmazlığın Fransız destekli Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı merkezî hükümete karşı harekete geçirmesi ve Mısır kuvvet-

lerinin Osmanlı Başkenti İstanbul kapılarına kadar dayanması; bu problemin halinde siyasi desteği bulunan İngiltere ve Fransa ile imzalanan 1838-1839 ticaret anlaşmalarının ülkenin sermaye kaynaklarını alıp götürmesi gibi olaylar, Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda kömürün bulunduğu ve işletilmesi için çalışmalar yapıldığı süreçte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu olaylar, madenlerin etkin ve verimli bir şekilde faaliyete geçmesini engellemiştir.

II-3. Ereğli Havzası'nda İlk Üretim ve İstihdam

Bu dönemde Kumpanya eliyle yapılan bu üretimden önce de Havza'da kömür üretimi yapıldığına dair işaretler vardır. En azından bir deneme üretimi yapıldığı kesindir. Osmanlı Devletinin Viyana Büyükelçisi aynı zamanda sözkonusu kumpanyanın ortaklarından olan Ahmed Fethi imzasını taşıyan ve Viyana'dan gönderilen raporda, Avusturya Hükümeti nezdinde yapılan madenci talebinin Prens Metternich ile görüşüldüğü ve tarafından uygun bulunduğu ancak, bu isteğin resmi bir taleple yapılması ve bir kurala bağlanması istendiği bildirilmiştir. Bu durumda istenen madencilere şimdilik dört yıl ve daha fazla süre için ruhsat verilmesini isteyen bir yazının tarafından Avusturya Hükümetine verildiği ifade edilmektedir (15 Z. 1252/M.23 Mart 1837)¹². Viyana elçiliği kaynaklı ve aynı tarihli olup tamamı çözülemeyen bir şifre telgrafta ise, bir önceki sene İstanbul'a gönderilen üç madencinin ikamet süreleri olan 18 ayı doldurdıkları, Fakat bu madencilerin bir hayli süre daha istihdamları lâzım geldiğinden, birkaç sene daha çalıştırılmalarını öngören bir izin alınması yönündeki Padişah talebinin Darphane Defterdarı tarafından elçiliğe yazıldığı gibi Prens Metternich'e iletildiği ifade edilmektedir.¹³ Bu yazışmalar ile Avusturya Hükümetinden talep edilen ve getirilen Avusturyalı madencilerin, Ereğli Kömür Madenlerinde istihdam edildiği bilinen Avusturyalı Hirvatlar olduğu pek kuvvetli bir ihtimaldir.

III. EREĞLİ HAVZASI'NDA KUMPANYA DÖNEMİ

Başlangıçta Darphane-i âmireye bağlı olan ve Hazine-i hassanın tesisinden (1849) sonra Hazine-i hassa idaresine geçen Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda¹⁴ bulunan kömürü işletmek amacı ile oluşturulduğu tespit edilen ilk şirket, altı ortaklı bir kumpanyadır. Kuruluş ve ortaklık sözleşmesine rastlanmayan, toplam sermayesi tespit edilemeyen kumpanyanın muhasebe kayıtları, kumpanyanın 1258 yılının Şevval (1842 Kasım) ayı başında üretim faaliyetine geçtiğini göstermektedir.¹⁵ Kumpanyanın ilk dönem faaliyet süresi, Hicri takvimle 1 Şevval 1258'den (M.5 Kasım 1842) 1261 Zilkadesi sonuna (M.30 Kasım 1845) kadar üç sene iki aydır.

III-1. Kumpanya ve Ortakları

Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda faaliyet gösteren Kumpanyanın ortakları, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devletinin önemli idari mevkilerini dolduran devlet adamlarından oluşmaktadır. Bunlar Ahmed Fethi Paşa, Rıza Paşa, Safveti Paşa, Tahir Bey Efendi, İzzet Paşa ve Mustafa Efendilerdir.¹⁶

Ereğli Havzası'nda faaliyet gösteren Kömür Madeni Kumpanyasının, Osmanlıda 13-52. maddeleri ile modern anlamda şirketlerin kurulmasına imkân sağlayan 1864 (H.1280) tarihli Ticaret Kanunu'nundan 22 yıl önce kurulduğu

görülmektedir.¹⁷ Ayrıca Osmanlıda kurulan ilk anonim şirket olarak İstanbul Boğazı'nda karşıdan karşıya yolcu taşımak amacıyla 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye gösterilmiştir.¹⁸ Halbuki Ereğli Havzası'nda bulunan maden kömürünü işletmek üzere kurulan altı ortaklı Kumpanya, 1258 yılının 1 Şevvalinde (M. 5 Kasım 1842) üretim faaliyetine başlamıştır.¹⁹

III-2. Kumpanyaya Ortaklık Girişimleri

Kumpanyaya yedinci ortak olarak katılmak üzere üç ayrı girişim olmuştur. Bunlardan biri, Ankara Eyaleti Eski Müşiri Said Paşa'nın girişimidir. Kumpanyanın kömür ve vapur ortaklığına 1258/1842 yılı ortalarında yapılan katılma girişimi, Said Paşa'nın ortaklık payını ödememesi, sonra da ortaklıktan vazgeçtiğini bildirmesi üzerine sonuçsuz kalmıştır. Diğer ortaklık girişimi Rumeli Eski Müşiri Mustafa Paşa tarafından yapılmıştır. Mustafa Paşa Kumpanyanın kömür ve vapurlarına tek hisse ile ortak olmak üzere 50.000 kuruş nakit öderken, kalan borcuna karşılık senet vermiştir. Ancak o da ortaklıktan vazgeçmiş, ödediği nakit para ve senedini geri istemiştir. Müşir Mustafa Paşa'nın bu isteği Kumpanya ortakları tarafından görüşülerek uygun bulunmuş, ödediği nakit ve senedin kendisine iadesi kararlaştırılmıştır (22 Safer 1260/M.13 Mart 1844).²⁰

Altı ortak ve altı hisseden oluşan Kumpanya, 9 Safer 1262/M.6 Mart 1846 tarihinde Padişahın katılması ile 12 hisseli ve yedi ortaklı bir şirket haline gelmiştir. Ödediği sermaye payı ile Padişah Sultan Abdülmecid kumpanyanın yarısına sahip olmuştur. Bu ortaklığa Hazine-i hassa tarafından Padişah adına 100.000 kuruş sermaye ödendiği kayıtlarda görülmektedir.²¹ Ancak kumpanyanın yarı hissesine sahip olmayı gerektiren katılım payının tamamının bu miktardan ibaret olamayacağı Müşir Mustafa Paşa'nın ödediği tek hisselik katılım payından da anlaşılmaktadır. Padişahın katıldığı sermaye payı ile Kumpanyanın yarı hissesine sahip olması ve diğer ortakların hisselerinin azalması, kumpanya sermayesinin iki katına çıktığını göstermektedir. Yine ortaklıktan vazgeçen Said Paşa'nın hissesinin satılarak Emtia Gümrüğüne olan 154.529 kuruş borcunun ödenmesi akla gelmiş ancak, Paşanın zaten ortaklık payını ödemediği görülmüştür. Said Paşa'nın tek hissesinin değeri bu miktarı karşıladığına göre, Padişahın altı hisseye sahip olmasını gerektiren katkı payının bu miktarın en az altı katı olması gerektiği açıktır.²²

Bu katılımı Kumpanya yeni bir boyut kazandığından, katılım öncesi ve katılım sonrası işlem ve hesaplarını birbirinden ayırmak amacıyla bir süreliğine, ortaklıktan önceki sürece Kumpanya-yı atik (Eski Kumpanya), ortaklık sonrası sürece Kumpanya-yı cedit (Yeni Kumpanya) adı verilmiştir. İlerleyen zaman içinde her iki terim de, yani eski ve yeni terimleri terk edilerek, "Ereğli Kömür Madeni Kumpanyası", çoğu kere de yalnızca, "Kumpanya" terimi kullanılmıştır.

IV. KUMpanyA ELİYLE YAPILAN YÖNETİM, ÜRETİM VE İSTİHDAM

IV-1. Yönetim

Bu dönemde Kumpanyanın elinde bulunan Karaburun Kömür Madenleri Memur Ahmed Efendi tarafından idare olunmakta idi. Karaburun madenleri-

nin üretiminden bu dönemde elde edilen gelir, 22.450 bir ve 15.000 kuruş bir olmak üzere 37.450 kuruştur.²³ Kumpanyanın biri İstanbul'da diğeri kömür üretim sahalarında görev yapan iki müdürü olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da kömürün depolama ve pazarlama işlerini Müdür Mahmud ve yardımcısı Emin Bey yürütmüşlerdir. Her birinin aylık maaşı 1000'er kuruştur. İşe gidiş gelişte bindikleri ulaşım araçlarının ücretleri de Kumpanya tarafından ödenmiştir. Kumpanyanın sarfiyat kalemleri arasında bir de Mumhane Müdürü maaşı yer almaktadır. Bu kömür ocaklarının aydınlatılmasında kullanılan mumları üretmek üzere Kumpanyanın bir de Mumhanesi olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴ Kumpanyaya ait maden alanlarının genelinde üretim ve nakil işlerinden Nazif Ağa sorumlu gözükmektedir.²⁵ 1262 Hicri (M.1846) yılı kayıtlarına göre Maden Havzası'nın Ereğli havalisi ve Amasra havalisi ayrı ayrı idare edilmektedir. Ereğli Madenlerinin Müdürü Ahmed Nazif Ağa iken, Amasra Kömür Madenleri Müdürü İshağazade Mehmed Bey'dir.²⁶

Bundan sonraki dönemde de Hazine-i hassaya bağlı olup Ereğli Kömür Kumpanyası tarafından işletilen kömür madenlerinde Hazine-i hassa adına görev yapan bir müdür bulunmakta idi. Bu müdürlerin tayini Hazine-i hassanın teklifi ile yapılmakla birlikte, Kumpanya ortaklarının da görüşü alınırdı. Müdürlerin atanmasında ve görevlerine devam etmelerinde Kumpanyanın da inisiyatifi vardı. Ereğli Kömür Madenleri Müdürü Halil Efendi'nin Kumpanyanın istediği ölçüde idareye muvaffak olamadığı gerekçesiyle değiştirilmesi gerekmiştir. Müdürlükten alınan Halil Efendi yerine Karantina İkinci Kâtibi İkinci rütbe sahiplerinden Hacı Nuri Efendi'nin tecrübe ve bilgi sahibi kişiliği ile bu hizmete tayini kumpanya sahiplerine de haber verilerek uygun görülmüş ve sadaret makamının iradesiyle tayin onaylanmıştır (5 Aralık 1859).²⁷

IV-2. Üretim ve İstihdam

Ereğli Havzası'nda düzenli kömür üretimine altı ortaklı ve altı hisseli Kumpanya tarafından başlanmıştır. Kumpanya üretim faaliyetlerinde işçi çalıştırmak suretiyle doğrudan rol almamıştır. Başlangıçta üretim işini ürettikleri kömürü belirli bir fiyat üzerinden satın almak vadiyle Avusturyalı Hırvatlara yaptırmıştır. Yani üretim Kumpanya tarafından taşeronlara havale edilmiştir.²⁸ İlerleyen süreçte Hırvatların yaptığı tarzda üretim yapmak isteyen daha başka yeni girişimciler ortaya çıkmıştır. Ancak Hırvatların uyguladığı üretim anlayışının Avrupa'nın modern madenciliğinden uzak olduğu ilerleyen süreçte Kumpanyanın İngiltere'den maden işçi ve mühendisleri getirerek Avrupa-i tarzda üretim yapma çabalarından anlaşılmaktadır.²⁹

IV-3. Çalışanların Ücretleri

Kumpanya bu dönemde doğrudan işçi çalıştırmadığı için işçi ücretleri hakkında bilgi yoktur. Ancak Kumpanyanın genişleme sürecinde Kozlu ve Yeniharman ocaklarının Avrupa tarzında modernizesi için İngiltere'den mühendis ve işçi getirilmesi öngörülmüştür. İngiltere'den getirilmesi tasarlanan 18 mühendis ve 100 işçiden her bir işçi için ödenmesi öngörülen günlük ücret beş kuruş olarak hesaplanmıştır (Şubat 1851).³⁰ İngiltere'den getirilen işçilerden memleketlerine dönen bir makine mühendisine aylık 15 lira, sekiz işçiye sekiz liradan yedişer aylık ödeme yapılmıştır (30 Eylül 1851), Madenlerde uzun

süre çalıştığı bilinen İngiliz Mühendis Barkly'e aylık 36 lira maaş ödenmiştir.³¹

Yine memleketlerine dönen altı İngiliz işçi için yapılan sekizer aylık ödeme cetvelinde iki işçiye aylık altışar lira, dört işçiye aylık beşer lira ve yine her bir işçiye 25'er lira yol harcırahı ödendiği görülmektedir (14 Ramazan 1270/M.10 Haziran 1854).³² İngiliz işçiler için tasarlanan beşer kuruşluk ödeme muhtemelen ortalama piyasa şartlarına göre tespit edilmiş ödeme, yapılan 16,6 ila 20 kuruşluk ödeme ise gerçekleşmiş ödemedir.

İngiltereden getirilen işçi ve mühendisler için tercüman olarak görevlendirilen Bogos'a ise 550 kuruş aylık maaş bağlanmıştır (15 L. 1267/12 Ağustos 1851).³³

IV-4. Kumpanyanın Üretim Alanları

Kumpanyanın üretim alanları, bu dönem muhasebe kayıtlarını verildiği defterde, "Ereğli, Amasra ve sair mahallerde ortaya çıkan ve irade-i seniyye ile kumpanya tarafından idare olunmakta olan kömür madenleri..." başlığı altında verilmiştir. Bu başlıkta yer alan "ve sair" sözüyle ifade edilen ve açık olmayan yerlerin nereler olduğu tahminden öteye gidememektedir.³⁴ Padişahın ortaklığından sonraki kayıtların verildiği başlıkta ise, "Bezekli, Amasra, Karaburun taraflarında ve sair mahallerde ortaya çıkan, kumpanya tarafından idare edilen taşkömürü madenleri..." ifadesi ile Ereğli ve Amasra'ya ilaveten Bezekli ve Karaburun'un da adı verilmektedir.³⁵ Böylece Kumpanyanın geniş bir alanda üretim imtiyazına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bundan önce de bahsettiğimiz gibi, ilerleyen zaman içinde Kumpanyaya Güney ve Batı Anadolu kömür yatakları yanısıra Girit Adası ve Tekirdağı madenleri de ilaveten verilmiştir.³⁶

V- KÖMÜRÜN PAZARLANMASI VE KUMPANYA BİLANÇOSU

Kömür Madeni Havzası'nda üretilen kömür, gemilerle İstanbul'a taşınmış, kiralama yöntemiyle oluşturulan ve "mağaza" veya "mahzen" tabir edilen Yaklıköşkü ve Narlıkapı depolarından piyasaya sunulmuştur.³⁷ Kömürün pazarlanması ve depolanması İstanbul'da görev yapan biri müdür değeri onun yardımcıları iki yetkili tarafından yapılmaktaydı. Başlangıçta İstanbul'daki bu iki depodan başka Sinop ve Trabzon'da da birer kömür deposu vardı.³⁸

Muhasebe kayıtlarına göre, incelenen bu süre zarfında çıkarılarak İstanbul'a getirilip satılan kömürün toplam miktarı 1.025.882 kantardır (18.186 ton). Toplam tutarı ise 9.725.787,5 kuruştur. Kantarı ortalama 9,48 kuruştan satıldığı anlaşılan bu kömürün satıldığı yerler ve miktarları şöyledir³⁹:

Kantar	Kömür verilen yerler
567.514	Tersane-i âmireye
101.899	Baruthane, İzmit ve Hereke Fabrikalarına
181.151	Üsküdar Vapuruna
008.427,5	Tophaneyeye
027.814,5	Beykoz Debbaghanesine
008.552	Tüfenkhane-i âmireye
007.048,5	Darbhaneyeye
001.948	Feshane-i âmireye
+117.045	Dakik vapuruna

Bu temettuatın %15'i vergi olarak Maliye Hazinesine ödenmiştir ki, toplam 369.636 kuruştur. Bu verginin düşülmesinden sonra kalan toplam temettuat 2.094.600 kuruştur. Altı ortak arasında yapılan kâr payı taksimatı sonunda her bir ortak payına düşen temettuat 349.100'er kuruştur.

1262 Safer (13)/M.10 Şubat 1846 - 1265 Safer (24)/M.19 Ocak 1849 tarihleri arasında Kumpanyanın Padişahın ortaklığı öncesi eski hesabından piyasaya sürülen kömürden elde edilen 1.057.383 kuruş, madenlerin geliştirilmesi için sarf edilmiştir.⁴¹

Aynı dönemde memur maaşları, kömürün depolandığı ve piyasaya arz edildiği yerlerin kira bedelleri ve gemilerle yapılan taşıma bedelleri (navlun) için sarf olunan meblağın miktarı toplam 69.821,5 kuruş olarak gösterilmiştir.

Bu dönemde kömürü koklaştırma çalışmaları da yapılmış ve bu amaçla 8.367,5 kuruşluk harcama gerçekleştirilmiştir.⁴²

Sarfıyat kalemleri arasında gösterilen, İstanbul piyasasına kömür arz edilen ve depolanan yerlerden, Narlıkapı Mahzeni'nin aylık kirası 250 kuruş, Yalıköşkü Kömür Mahzeni kirası 4.000 kuruştur. Bir müdür bir de yardımcısı olmak üzere iki idareci ile idare edilen mahzenler ve pazarlamada, müdürün aylık maaşı 1.000 kuruş olmak üzere, müdür, müdür muavini, bunların işe gidişte bindikleri kayak ve sair ücretleri, aylık toplam 2.635 kuruştur.⁴³

Ereğli maden işletmelerinin en önemli şanssızlıklarından biri günümüzde kamu sektörü denilen devlet kurumları ile iş yapmış olmasıdır. Daha kömür üretiminin başlangıcı olan bu dönemde Kumpanyanın Tersane-i Âmirede olan toplam alacağı 1.622.771,5 kuruştur. Bundan sonra yavaş yavaş kömür kullanımına geçen devlet kurumlarının Kömür Kumpanyasına olan borçları hiçbir devirde sifira indirgenememiştir.⁴⁴ Kumpanya devlet kurumlarındaki alacaklarını tahsil edemezken bankerlerden yüksek faizle (%5 ila 7) borç almak zorunda kalmıştır.

VI. KUMPANYANIN DENİZCİLİK SEKTÖRÜNE GİRİŞİ

Kumpanyanın bu dönemde, kömürün deniz yoluyla dağıtım ve taşınması için yatırıma yöneldiği görülmektedir. Değerlendirme konusu bu dönemde Kumpanyanın "Ereğli" adında bir vapura sahip olduğu bilinmektedir.⁴⁵ Kumpanyanın denizcilik sektöründe yeni yatırımlara yönelmesi, padişahın ortaklığından hemen önceye rastlamaktadır. Kumpanya 1842-1845 yıllarında madenlerden elde edilen kazancın 3.000 keselik kısmı ile İngiltere'ye bir gemi yapım siparişi verilmiş ve parasının aydan aya ellışer bin kuruşluk taksitler halinde Tersane-i Amire Hazinesi vasıtasıyla ödenmesi kararlaştırılmıştır (23 Cemaziyelevvel 1262/M.19 Mayıs 1846).⁴⁶

Padişahın kumpanyaya ortak olmasından sonra, Hazine-i Hassa tarafından Kumpanya eliyle işletilen Ereğli Kömür madenlerinden üretilen kömürlerin İstanbul'a getirilmesi için İhtisab Nazırı Mehmed İzzet Paşa tarafından, Bartın ve Çatalağzı'nda inşa ettirilecek, onarbin kilelik dört adet geminin inşa masraflarına mahsuben Emtia Gümrüğü tarafından üç taksit halinde önce 75.000 kuruş havale edilmiştir (8 Z. 1263/M.17 Kasım 1847). Gemilerin yapımı iki yıl sürmüş ve başlangıçta onarbin kilelik dört adet geminin yapımı planlanmışken, her biri 13.500 kilelik "çekdirme" tabir olunan iki adet geminin yapımı gerçekleşmiştir. Toplam inşaat bedeli olan 277.820 kuruşluk masrafin ta-

mamı Emtia Gümrüğünce karşılanmış ve sonra Kumpanya tarafından ödenmiştir (29 Muharrem 1265/M.25 Aralık 1848).⁴⁷

VII. EREĞLİ KÖMÜRÜNÜN KULLANIM YAYGINLIĞI

Bu dönemde kömür satılan yerler arasında, vapurlarda ve sanayide kömürün kullanım yaygınlığını göstermesi bakımından zikretmeye değer olanları şunlardır: İnözü Burnunda Demir Fabrikasına gönderilen kömür, Tüfenkhane-ye verilen, Beykoz Debbağhanesi, Üsküdar vapuru, Tophane, Baruthane, Kefçe-i hümayun (Darphane), İstanbul Baruthanesi, İstanbul Baruthanesi Demirhanesi, Demir Fabrikası, Feshane-i âmire, Asakir-i hassa Dökümhanesi, Narlıkapı mahzeninden satılan kömür gibi kalemler yer almaktadır. Kefçe-i hümayun (Darphane)'a verilen kömürün bir kısmının kok kömürü olduğu da belirtilmektedir.⁴⁸ Özel sektör alıcıları arasında ise, Kamacıoğlu Andon, Acı İstefan Kalfa, ve Bazı esnafa satılan şekilde yuvarlama gösterilmiştir.⁴⁹ Kömürün müşterilerini gösteren bu bilgiler, kömürün kullanım yaygınlığı hakkında da fikir vermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda kömür üretiminin sanıldığı gibi 1848 yılında değil bu tarihten yaklaşık on yıl daha önce başladığını ortaya koymuştur. Daha sonra Kumpanyaya havle edilen üretim faaliyeti, üç yılı aşkın bir süre ve tamamen yerli sermaye ile gerçekleşmiştir. Kumpanya, Padişah Abdülmecid'in ortak olmasıyla yüzde yüz sermaye artırımını yapmış ve bu büyüme tarihinden itibaren Yeni Kumpanya adını alarak Havza'nın Bahriye Nezareti idaresine geçtiği tarihe kadar faaliyetine devam etmiştir. Bu durum, Ereğli Maden Havzası hakkında yapılan hemen hemen bütün neşriyatlarda yer alan ve Havza'da İngiliz sermayesiyle faaliyet gösterdiği iddia edilen Galata Bankerleri Kumpanyasının tamamen hayal mahsulü olduğunu göstermiştir.

DİPNOTLAR:

- 1- İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1983, s.307-308.
- 2- İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 315.
- 3- Osmanlı Arşivlerinde bulunan Darphane defterlerinde altın ve gümüş madenleri ile ilgili kayıtların daha bir özenle tutulduğu görülmektedir.
- 4- İsa Tak, Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri, Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2001, s. 6.
- 5- BOA. Hatt-ı hümayun, nr. 197/9882.
- 6- BOA. Hatt-ı hümayun, nr. 240/13417.
- 7- Enver Ziya Karal'dan naklen İsa Tak, Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri, Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2001, s. 6.
- 8- HH. nr. 237, s.16.
- 9- BOA. Y.PRK.HH. nr. 35/86.
- 10- İ. Tak, Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri, s. 9.
- 11- Ahmet Naim, Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar, İstanbul 1934, s. 18-20; Hüseyin Fehmi İmer, Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1944, s. 8-9; Sadreddin Enver, Zonguldak Kömür Havzamız, Eti Bank Yayınından, 1941, s. 10-14; Bahri Savaşkan, Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1993, s. 5-6.
- 12- BOA. Hatt-ı hümayun, nr. 20448.A.
- 13- BOA. Hatt-ı hümayun, nr. 375/20448.B.
- 14- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 791, v. 2b-3b.
- 15- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 16- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 17- Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Vakıfbank Yayını, İstanbul 1999, s. 47.
- 18- H. Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, s. 52.
- 19- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 20- BOA. Darphane Defteri, nr. 980, v. 64a.
- 21- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 6a.
- 22- BOA. Darphane Defteri, nr. 980, v. 64a.
- 23- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 2b.
- 24- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 2b.
- 25- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 3a.
- 26- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 9b-10a.
- 27- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 249, v. 96a.
- 28- BOA. MB. nr. 6/91; HR.MKT. nr. 35/53; Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 9b-10a.
- 29- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 791, v. Kapak b.
- 30- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 791, kapak varak b.
- 31- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 791, v. 36a.
- 32- BOA. HH.THR. nr. 1253/74.
- 33- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 791, kapak varak b.
- 34- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 35- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 6b.
- 36- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 237, s.16.
- 37- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 38- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 249, v. 97b.
- 39- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 40- Bu rakamlara göre Amasra kömürünün bir kantarının çıkarma masrafı 3,4902 kuruş, navl masrafı 2,4557 kuruş, toplam masrafı 5,9459 kuruştur. Ereğli kömürünün bir kantarının çıkarma masrafı 3,4395 kuruş, navl masrafı 1,9325 kuruş, toplam maliyet 5,3720 kuruştur. Bu dönemde bir kantar = 56.41 Kg'dır.
- 41- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 2b.
- 42- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 43- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 2b.
- 44- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 1b.
- 45- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 980, v. 64; Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v.1b.
- 46- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v.1b.
- 47- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v.14b.
- 48- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 2b-3a.
- 49- BOA. Hazine-i hassa Defteri, nr. 790, v. 3a.

KAYNAKLAR:

- Ahmet Naim, Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar, İstanbul 1934.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Darphane Defteri, nr. 980.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı hümayun, nr. 197/9882.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı hümayun, nr. 20448.A.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı hümayun, nr. 240/13417.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı hümayun, nr. 375/20448.B.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i hassa Defteri, nr. 237, s.16.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i hassa Defteri, nr. 249.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i hassa Defteri, nr. 790.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i hassa Defteri, nr. 791.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH. nr. 237, s.16.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HH.THR. nr. 1253/74.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR.MKT. nr. 35/53.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MB. nr. 6/91;
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.HH. nr. 35/86.
ENVER, Sadreddin, Zonguldak Kömür Havzamız, Etî Bank Yayınından, 1941.
İMER,Hüseyin Fehmi, Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1944.
KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul 1983.
KAZGAN, Haydar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Vakıfbank Yayını, İstanbul 1999.
SAVAŞKAN, Bahri, Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1993.
TAK, İsa, Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenleri, Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2001.